

Vol 7 Issue 3 Dec 2017

ISSN No : 2249-894X

*Monthly Multidisciplinary
Research Journal*

*Review Of
Research Journal*

Chief Editors

Ashok Yakkaldevi
A R Burla College, India

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies,
Sri Lanka

Review Of Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

Sanjeev Kumar Mishra

Advisory Board

Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Mabel Miao Center for China and Globalization, China
Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Xiaohua Yang University of San Francisco, San Francisco	Ruth Wolf University Walla, Israel
Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Karina Xavier Massachusetts Institute of Technology (MIT), USA	Jie Hao University of Sydney, Australia
Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania	May Hongmei Gao Kennesaw State University, USA	Pei-Shan Kao Andrea University of Essex, United Kingdom
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Marc Fetscherin Rollins College, USA	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania
	Liu Chen Beijing Foreign Studies University, China	Ilie Pinte Spiru Haret University, Romania
Mahdi Moharrampour Islamic Azad University buinzahra Branch, Qazvin, Iran	Nimita Khanna Director, Isara Institute of Management, New Delhi	Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai
Titus Pop PhD, Partium Christian University, Oradea, Romania	Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	Sonal Singh Vikram University, Ujjain
J. K. VIJAYAKUMAR King Abdullah University of Science & Technology, Saudi Arabia.	P. Malyadri Government Degree College, Tandur, A.P.	Jayashree Patil-Dake MBA Department of Badruka College Commerce and Arts Post Graduate Centre (BCCAPGC), Kachiguda, Hyderabad
George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi	S. D. Sindkhedkar PSGVP Mandal's Arts, Science and Commerce College, Shahada [M.S.]	Maj. Dr. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.
REZA KAFIPOUR Shiraz University of Medical Sciences Shiraz, Iran	Anurag Misra DBS College, Kanpur	AR. SARAVANAKUMARALAGAPPA UNIVERSITY, KARAIKUDI, TN
Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur	C. D. Balaji Panimalar Engineering College, Chennai	V.MAHALAKSHMI Dean, Panimalar Engineering College
Awadhesh Kumar Shirotriya	Bhavana vivek patole PhD, Elphinstone college mumbai-32	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University
	Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust), Meerut (U.P.)	Kanwar Dinesh Singh Dept.English, Government Postgraduate College , solan

More.....



REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.2331 (UIF)

VOLUME - 7 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2017



मराठी ध्यानवाङ्मय एक समृद्ध परंपरा

सौ. सुजाता रवींद्र बेडेकर

संशोधक विद्यार्थी, टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे.

प्रस्तावना: -

अखंड मंडलाकारं व्याप्तं तेन चराचरम्।

तदपदं दर्शितं येन तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

ग्रंथ माझे गुरु ग्रंथ मायबाप। निवविती ताप हृदयाचा ॥

ज्या ध्यानाच्या माध्यमातून गुरुतत्त्व, ईश्वरतत्त्व, विश्वनिर्मिती व स्वत्वाच्या अस्तित्वाचा शोध मनुष्य शतकानुशतके घेत आला आहे, त्या ध्यानाचे विशाल स्वरूप अमृताते पैजा जिंकणाऱ्या माझ्या मायबोली म्हणजेच मराठीमध्येही उमटलेले दिसते. मराठी साहित्यक्षेत्रात ललित व ललितेतर साहित्यामध्ये आध्यात्मिक व तत्त्वज्ञानात्मक असे समृद्ध दालन आहे. यामध्येही 'ध्यान' या विषयावर विपुल लेखन विसाव्या व एकविसाव्या शतकामध्ये विशेषत्वाने झालेले दिसते. तत्पूर्वीही ध्यानधारणा करणारी माणसे होतीच, मात्र शेतीप्रधान व्यवस्थेमुळे हे प्रमाण कमी होते. भक्ती, पूजाअर्चा, कर्मकांड या साधना आधिक लोकप्रिय होत्या. सध्याच्या तुलनेत तत्कालीन जीवनपद्धती साधी, स्वस्थ व तणावरहित होती. निसर्गाच्या सहवासात मनुष्य आधिकाधिक राहात होता. ध्यान हे परंपरेने व गुरुंकडून आधिक शिकले जात होते. त्यामुळे लिखित ध्यानसाहित्याचे प्रमाण अल्प व विशिष्ट वर्गापुरते उपलब्ध होते. १९३९ च्या दुसऱ्या महायुद्धानंतर तंत्रक्रांती झाली, विविध संस्कृतींचा मिलाफ सुरु झाला. औद्योगिक व संगणकीय क्रांतीमुळे आर्थिक सुबत्ता वाढली, सुखसोयीची साधने वाढली व नवश्रीमंत वर्गाचा उदय झाला; मात्र याच आर्थिक सुबत्तेचे दुष्परिणाम दिसू लागले. अधिकाधिक धावपळ, गळेकापू स्पर्धा यामुळे जीवन संघर्षमय बनत चालले. प्रचंड ताणतणावयुक्त जीवनशैलीमुळे माणसाला स्वतःकडे स्वतःच्या शरीर, मन व विचारांकडेही पाहण्यास वेळ मिळेनासा झाला.

या ताणतणावाच्या चक्रव्यूहातून बाहेर पडण्यासाठी काही तात्कालिक मार्गांचा अवलंब मनुष्य करू लागला; पण हे उपाय फार वरवरचे व तात्कालिक ठरलेले निष्पत्तीस येऊ लागले. एकंदरीत नोकरी/व्यवसाय व एकत्र/विभक्त कुटुंब अशा दोन्ही आघाड्यांवर माणसाच्या पदरी आलेल्या वैफल्यामुळे प्रामुख्याने मध्यम व उच्च मध्यमवर्ग अध्यात्माकडे व त्यातही विशेषत्वाने ध्यानमार्गाकडे झुकलेला दिसून येतो. विविध ध्यानपद्धती उदयास आलेल्या दिसून येतात. या विविध ध्यानपद्धती, ध्यानशिबिरे, क्लासेस, वर्ग यातून मिळणाऱ्या तथाकथित लाभांची गॅरंटी व ऐहिक जीवनात शांततेची असणारी वानवा यामुळे सामान्य माणूस हा भ्रमित होत आहे. 'कोणता झेंडा घेऊ हाती' अशी त्याची स्थिती झाली आहे. या ध्यानपद्धतींची तत्त्वे, वैशिष्ट्ये, ध्यानाची पद्धती, लाभ इत्यादींचे येथे प्रतिबिंब मराठी साहित्यामध्येही उमटलेले दिसून येते. या ध्यानसाहित्याद्वारा योग्य त्या ध्यानपद्धतीची निवड करता येऊ शकते. विविध संत, ऋषी, तत्त्वज्ञ यांनी शाश्वत सुखसमाधानाची प्राप्ती ज्यामधून होऊ शकते अशा अष्टांग मार्गांपैकी ध्यानमार्गाचे चित्रण त्यांच्या साहित्यातून केलेले आहे.



ध्यानाच्या प्रारंभीच्या कालावधीमध्ये तरी प्राथमिक नियम पालनाची आवश्यकता असते. ध्यानाची वेळ, आसन, आहार, पद्धती व नियम इ. साधारणपणे सारखे असले तरी पद्धती वेगवेगळ्या आहेत. प्राथमिक नियमांचे तपशीलवार वर्णन प्रामुख्याने श्री सरश्री यांच्या तेजज्ञान फाऊंडेशन निर्मित ध्यानपद्धतीमध्ये केले आहे. श्री. सरश्री यांच्या संपूर्ण ध्यान, ध्यानदीक्षा व ध्यान व धन या साहित्यातून प्राथमिक नियमांचा आढावा घेतलेला दिसून येतो. ध्यानसाधनेत योग्य दिशा व मार्ग मिळण्यासाठी योग्य गुरुंचे मार्गदर्शन आवश्यक आहे. प्रत्येकाला स्वयंपूर्णरित्या ध्यानसाधना करता येतेच असे नाही. तसेच प्रत्येकाला योग्य गुरु व मार्गदर्शन लाभतेच असे नाही. ध्यानसाहित्यातून पुढील दिशा, मार्ग व गुरुची भूमिका व गुरुची पारख याबाबतचे मार्गदर्शन ओशो, कल्याणमित्र गोयंका, गुरुतत्त्वयोगप्रणेते श्री. अभयकुमार सरदार, श्रीमती विमला ठकार, समर्पण ध्यानप्रणेते पपू. श्रीशिवकृपानंद स्वामीजी श्री. जगन्नाथ कुंटे, डॉ. यश वेलणकर, डॉ.संप्रसाद विनोद स्वामी राम यांच्या वाङ्मयातून केलेले दिसून येते. मानवी मनावर भौतिकता, ऐहिकतेचा पगडा आधिकांश असल्याने खरे समाधान व शाश्वत सुख देणारे हे वाङ्मय गुढ, आचरण व आकलनास कठीण म्हणून दुर्लक्षिले जात आहे. या शाश्वत आनंदाच्या ठेव्याचे मोल या

ध्यानसाहित्याद्वारे अनुभवता येऊ शकते. कारण तृपार्त आध्यात्मिक व्यक्तींना यथोचित मार्गदर्शन मिळावे या प्रेरणेने व तळमळीने हे वाङ्मय लिहले गेले, असे प्रत्ययास येते. श्रीम. विमला ठकार, पपू. श्रीशिवकृपानंद स्वामी, डॉ. प.वि.वर्तक यांच्या साहित्यातून विशिष्ट ध्यानपद्धती स्पष्ट करण्याआधी ध्यान संकल्पना व स्वरूप, सप्तचक्रे व त्यांचे कार्य, तीन नाड्या, कुंडलिनीशक्ती यांची प्राथमिक माहिती दिलेली निष्पत्तीस येते. डॉ. यश वेलणकर, विपश्यनेचे कल्याणमित्र श्री. गोयंका ध्यानातून ईश्वरशोध या ध्येयामध्ये समाधान मानत नसून अंतर्मनातील पापूत्रे उलगाडून दाखविण्यात यशस्वी झालेले दिसून येतात. मानवी श्रद्धा व भावभावना यातून निर्माण होणारा संघर्ष साक्षीभावाने ध्यानाच्या माध्यमातून कसा पाहता येतो याचे चित्रण विपश्यना साहित्यातून प्रतिबिंबित झालेला दिसून येतो. व्यक्तीमध्ये परिवर्तन घडवून आणायचे असेल तर आत्मज्ञान आवश्यक आहे व हे आत्मज्ञान कशा प्रकारचे मिळवता येते हे पपू. श्रीशिवकृपानंद यांच्या 'आध्यात्मिक सत्य' मधून प्रत्ययास येते. सत्यप्राप्तीमध्ये 'समज' हे एकच महत्त्वाचे सूत्र ही समज प्राप्त करण्यासाठी 'तेजज्ञानची' निर्मिती झाली व या साहित्यातून आत्मविकासातून आत्मसाक्षात्कार प्राप्त करणाऱ्या सखोल ज्ञानप्रणालीचे सखोल चिंतन गुरुतत्त्वयोग साहित्यात केलेले दिसून येते. संकल्पशक्ती, प्रार्थना व सजग आत्मनिरीक्षण यामुळे वैयक्तिक व वैश्विक समस्या कशा दूर होतात या अंगाने या ध्यान वाङ्मयाची निर्मिती झालेली दिसते. या ध्यानसाहित्यातून समाधी व अध्यात्म कालानुरूप बदलणे कसे आवश्यक आहे याचा विश्लेषणात्मक अभ्यास मांडलेला दिसतो. ध्यानाचे विद्यार्थी साधक व भक्त यांचेसाठी ध्यानाचे फायदे तसेच विनाशर्त, निःशंक व असीम असणारे तेजप्रेम व या तेजप्रेमातून 'मी सर्व विचारांतून मुक्त व्हावे' हा विचार म्हणजे शुभ (हॅपी थॉट्स) हे तर्कशुद्ध व विश्लेषणात्मक पद्धतीने तेजगुरु सरश्री यांच्या हॅपी थॉट्स साहित्यातून अभ्यासलेले दिसून येते. यामध्ये ५२ ध्यान विधींचे वर्णन केलेले दिसून येते.

डॉ.अभयकुमार गंगाधर सरदार यांनी 'गुरुतत्त्व योग शोध व बोध' या पाच भागांच्या पुस्तकशृंखलेमधून साधकांच्या ध्यानविषयक प्रश्नांना उत्तरे दिलेली आहेत त्यांचा आढावा घेतलेला आहे. या पुस्तकांमधून त्यांनी अमूर्त गुरुसंकल्पना, स्थूल व सूक्ष्म स्वरूपात गुरु, निसर्गतत्त्व यांचा; तसेच ध्यानाच्या प्रत्यक्ष अनुभूतीसाठी मिळणारे मार्गदर्शन हे सहजसोप्या ओघवत्या भाषेतून मांडलेले दिसून येते. ध्यानामुळे आपल्या मूळ स्वरूपाचे होणारे आकलन, चमत्कारामागची कारणपरंपरा व एका प्राण्यातून दुसऱ्याची निर्मिती होताना सृजनशील आनंदस्वरूपाचा प्रत्यय या साहित्यातून येत राहतो. गुरुकृपा आकलनासाठी ध्यानाची आवश्यकता, सुयोग्य आहार, साक्षीभाव ही शिवअवस्था यांची मीमांसा केलेली दिसून येते.

दैनंदिन ध्यानमय जीवन, आधार पण आश्रय नव्हे अशा समृद्ध लेखनसाहित्याच्या निर्मात्या श्रीम. विमला ठकार यांनी मौन ध्यानाची संकल्पना मांडली आहे. गंभीर, प्रौढ व भारदस्त लेखनशैली असून मातेच्या स्त्रीसुलभ ममत्त्वाचाही प्रत्यय येत राहतो. अध्यात्म हे जगण्यासाठी असून हे जगणे म्हणजे माणसांमाणसांतले संबंध शुद्ध करणे हे प्रधान सूत्र या साहित्यातून दिसून येते. श्रीमती विमलाजींचे बंडखोर बाल्य, तडफदार तारुण्य, जे कृष्णमूर्तीचा त्यांच्यावर असलेला प्रभाव मात्र गुरुशिष्य नात्याचा इन्कार, स्वतःचा ऋषीकुळातील असा करून दिलेला परिचय, विनोबाजींच्या भूदान यात्रेत केलेले भारतभ्रमण व ध्यानविषयक संकल्पनेचे वेगळेपण त्यांच्या साहित्यातून प्रतित होत राहते. मनाचे तादात्म्यतेशी नाते बदलून त्याकडे साक्षीत्वाने, प्रतिक्रियामुक्त अवलोकनातून पाहणे या बाबींना प्राधान्य दिलेले दिसून येते. एकाग्रता व ध्यान यामध्ये असणारा फरक, मनाची हालचाल स्वेच्छेने थांबून संस्काराधीन मन पूर्णपणे शांत होणे म्हणजे ध्यान असे सूक्ष्म व सखोल विचार मांडले आहेत व या विचारांचा परिपाक म्हणून आत्मसाक्षात्कार होऊन स्वप्रतिमेचे भंजन, दृष्टाभाव नाहीसा होणे व संपूर्ण स्वाधीनतेची आकांक्षा या बाबी नमूद केल्या आहेत. श्रीम.विमलाजींनी त्यांच्या साहित्यातून ध्यान ही एकट्याची शोधयात्रा आहे हे मध्यवर्ती सूत्र मांडून; ही शोधयात्रा आत्मसात कण्यासाठी सतत अवधान व पूर्ण मौन, संकल्प व निवडरहित तटस्थता हे ध्यानाचे मार्ग उलगाडले आहेत.

ध्यानसाहित्यामध्ये वर्तमानात लोकप्रिय ध्यानपद्धती म्हणजे विपश्यना ध्यान होय. कल्याणमित्र श्री सत्यनारायण गोयंका प्रणित विपश्यना या अतर्गत इ.स. २५०० पासून भगवान गौतम बुद्धांनी पुनर्संशोधित केलेल्या विपश्यनेचे वर्णन 'जगण्याची कला, प्रवचन सारांश' या पुस्तकांमधून विशेषत्वाने केलेले दिसून येते. सुरवातीच्या भागामध्ये संपूर्ण दुःखमुक्तीसाठी अर्हत भिक्षुंनी लोकल्याणार्थ केलेल्या संचारातून कसा प्रसार केला याचे विवेचन आढळते. या साहित्यातून ही पद्धती कालौघात कशी टिकून राहिली, संपूर्ण वैज्ञानिक ध्यानपद्धती आहे, ईश्वर/गुरु या संकल्पनांना दिलेला छेद ही वैशिष्ट्ये म्हणावी लागतील. विपश्यना विशेष रितीने पाहणे याची मीमांसा दिसते. इगतपुरी आश्रम निर्मितीनंतर मराठी भाषिक या पद्धतीकडे आधिकाधिक वळू लागले म्हणून खास मराठी भाषिकांकरता हे साहित्य लिहले गेले. यामागे ही पुस्तके लिहताना ज्ञान समृद्ध होऊन आकलनाची खोली वाढून, दुःख मुक्तीचा आनंद प्राप्त होऊ शकतो ही उदात्त भूमिका आहे. मनामध्ये दडलेल्या समस्यांची उकल होऊन सुप्त सामर्थ्यांचा विकास होतो व हेच गौतम बुद्धांच्या शिकवणुकीचे सार म्हणजे विपश्यना तिचे स्वरूप सर्वापर्यंत पोहचवावे हा या साहित्य निर्मितीचा उद्देश आहे. आर्य अष्टांगिक मार्ग-आनापानसति, आठ प्रकारच्या समाधी अवस्था व भगवान बुद्धांनी नववी 'विपश्यना' मांडली, तसेच मंगलमैत्रीतून विकास हे दहा दिवसांच्या प्रवचनांचा सारांश रूपाने साध्य करता येते हे या साहित्याचे वैशिष्ट्य होय.

पपू. श्रीशिवकृपानंद स्वामीजी लिखित 'हिमालयातील समर्पण योग व आध्यात्मिक सत्य' या ग्रंथामधून समर्पण ध्यानामधील तत्त्वे व एका गृहस्थाश्रमी ऋषीचा प्रवास उलगाडलेला आहे. या ग्रंथाद्वारे सामुहिक असणारी ही ध्यानपद्धती असून हिमालयामध्ये अठरा वर्षे राहून कशी आत्मसात केली याचे वर्णन आले आहे. यामधून ही सहजसोपी ध्यानपद्धती, गुरु व स्त्रियांप्रती असणारा आदर या बाबी विशेषत्वाने मांडल्या आहेत. ध्यानामुळे चित्तशुद्धी होऊन आभामंडल सकारात्मक कसे बनते याची शास्त्रीय दृष्टीकोनातून मीमांसा केली जाते. आध्यात्मिक सत्य या ग्रंथामध्ये युवापिढीसाठी वर्तमानकाळाला अनुरूप अशा ध्यानाचे वर्णन केले असून, जिवंतपणी मूर्तीच्या माध्यमातून चैतन्याचा वर्षाव कशाप्रकारे होऊ शकतो हे सोदाहरण दिले आहे. या ग्रंथामधून सर्वसामान्य गृहस्थाश्रमी माणसालासुद्धा आध्यात्मिक उन्नती साधता येते हा सकारात्मक व आशादायी विचार मांडला आहे. हे या ग्रंथाचे वेगळेपण होय.

आचार्य रजनीश म्हणजेच ओशो यांच्या ध्यानविचारांचा, पद्धतींचा मागोवा ध्यानसूत्रे, ध्यानकमळे, शिवसूत्रे (भाग २), ध्यानदर्शन, ध्यानाचे अंतिम प्रकार व मोक्ष या ओशोलिखित समृद्ध ग्रंथसंपदेमधून घेता येतो. सुरवातीच्या ग्रंथामध्ये त्यांनी अनुभूतीसाठी गुरुची आवश्यकता नाही कारण प्रत्येकजण भगवद्स्वरूप आहे व ईश्वरस्वरूप असण्यासाठी मौन हीच क्रिया असे प्रतिपादलेले आहे. सुरवातीला स्वतःला गुरु म्हणून नाकारणारे ओशो यांनी साधकांच्या आवश्यकतेपोटी गुरु बनून अध्यात्मसाधनेचे धडे कसे दिले याचे विवेचन केलेले दिसते. ओशोंच्या साहित्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे अध्यात्म साधनेतील रुढ कल्पनांना दिलेले धक्के होय. ओशो म्हणजे महासागरासारखे व्यक्तिमत्त्व, जपानी भाषेत साक्षात्कारी संत होय व याच भूमिकेतून त्यांनी परखड भाषेत निर्मिती केली आहे. सक्रीय ध्यान ही त्यांनी दिलेली देणगी असून; यामधून दमित संस्कारांना कशी वाट करून दिली जाते यावर भर दिलेली दिसून येतो. ओशो हे तत्कालीन वादळी व्यक्तिमत्त्व होते. अनेक क्रांतिकारक संकल्पना त्यांनी ध्यानपद्धतीत आणल्या. रुढ कल्पनांना धक्का देण्याचे हे त्यांचे तंत्र त्यांच्या वाङ्मयातूनही अवलंबलेले

दिसून येते. जुन्या ध्यानपद्धती नव्या स्वरूपात मांडल्या आहेत. त्यांचे वादळी परंतू आकर्षित करून घेणारे व्यक्तिमत्त्व व साहित्य आजही वाचकाला मोहित करते. मात्र ध्यानाच्या प्राथमिक अवस्थेत ओशो ध्यानसाहित्य वाचकांना, साधकांना एकदम पचनी पडत नाही. ध्यानाच्या गहनतेची, सखोलतेची अनुभूती जसजशी येऊ लागते तसतसे या वाङ्मयाचे मोल उमगू लागते.

मराठीमध्ये विशिष्ट अशा ध्यानवाङ्मयाप्रमाणेच ध्यानाशी संबंधित असणाऱ्या साहित्याचे समृद्ध असे दालन दिसून येते. ध्यान एक दर्शन व मार्गदर्शन डॉ. संप्रसाद विनोद, ध्यानविज्ञान - डॉ. यश वेलणकर, शवासनातून आत्मविकास - डॉ. संप्रसाद विनोद, ध्यानधारणा तंत्र आणि मंत्र - डॉ. पांडा, ध्यानसोपान अंतर आनंदाकडे माझा साक्षात्कारी हृदयरोग - डॉ. अभय बंग, नित्य निरंजन - जगन्नाथ कुंटे अशा अनेक पुस्तकांमधून ध्यानविचारांची उपयुक्तता, ध्यानाची शास्त्रीयता, ध्यानाचे लाभ अशा विविध पैलूंवर संशोधनात्मक, ललित स्वरूपात लेखन झालेले दिसून येते. आत्मविकासाच्या प्रवासात मराठी साहित्याचे योगदान मोलाचे असून; समृद्ध अशा या ध्यानसाहित्यामुळे मराठी वाङ्मयही समृद्ध बनले आहे.

॥ शुभं भवतू ॥

संदर्भग्रंथ :-

आचार्य गोएंका, 'प्रवचन सारांश' विपश्यना विशोधन विन्यास, इगतपुरी, नाशिक
 स्वामी आनंदरुषी, 'ध्यानप्रचीती' नविन प्रकाशन, पुणे
 ओशो, 'ध्यानसूत्रे' मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे
 तेजगुरु सरश्री, 'संपूर्ण ध्यान' वॉव पब्लिकेशन, पुणे
 दैनिक सकाळ, 'ध्यान व विज्ञान' लेख दि. २१ जुलै २०१६
 ठकार विमला, 'आधार पण आश्रय नव्हे' केशव भिकाजी ढवळे प्रकाशन, गिरगाव, मुंबई
 डॉ. विनोद संप्रसाद, 'ध्यान: एक दर्शन आणि मार्गदर्शन' अनमोल प्रकाशन, पुणे
 सद्गुरु श्रीशिवकृपानंद स्वामी, 'हिमालयाचा समर्पण योग-भाग १' बाबास्वामी प्रिंटींग आणि मल्टीमिडीया प्रा. लि., मुंबई

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Books Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ Directory Of Research Journal Indexing
- ★ International Scientific Journal Consortium Scientific
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- DOAJ
- EBSCO
- Crossref DOI
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Review Of Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-
413005, Maharashtra
Contact-9595359435

E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com